

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

Bakalářská práce

**Fráze v díle Karla Poláčka a jejich význam
v dnešních médiích**

Phrases in Karel Poláček's Works and its Meaning in Today's Media

Praha 2009

Olga Pavlova
vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Holý DrSc.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala za pomoc, vypůjčení materiálů a veškeré rady svému vedoucímu
práce prof. PhDr. Jiřímu Holému DrSc. a kamarádům za podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne...

Olga Pavlova podpis

Anotace

V této práci rozebíráme fráze z děl Karla Poláčka, tj. převážně z jeho *Žurnalistického slovníku* a románů *Bylo nás pět* a *Muži v ofsajdu*. Na začátku definujeme pojem fráze a v souvislosti s tím specifika autorových próz. Dále následuje analýza zneužití jazyka v totalitních režimech a žurnalistice. Potom vyhledáváme pomocí databáze Anopress frekvenci a současně užití vybraných výrazů v dnešních médiích.

Annotation

In this work, we analyze selected phrases in Karel Poláček's works, i.e. mainly his *Žurnalistický slovník* and his novels *Bylo nás pět* and *Muži v ofsajdu*. At the beginning, we define the conception of a phrase and in connection to that, we define the specificity of the author's prose. Then follows the analysis of the misuse of language in totalitarian regimes and journalism. Finally, we retrieve the information on the frequency of the actual use of the selected expressions in today's media with the help of Anopress.

Аннотация

В этой работе мы разбираем фразы из произведений Карла Полачека, т.е. в большинстве своём из его «Журналистского словаря», романов «Было нас пятеро» и «Мужчины в офсайде». В начале, мы определяем понятие фразы и в связи с этим и специфику прозы автора. Далее приходит анализ злоупотребления языком в тоталитарных режимах и журналистике. Потом мы находим с помощью Анопресса интенсивность и современное употребление выбранных нами выражений в сегодняшней прессе.

Obsah

1. Úvod	6
2. Kapitola první	9
2.1. Pojem fráze	9
2.2. Nezrušitelná fráze	10
2.3. Maloměšťáctví a jeho jazyk	16
2.4. Fráze v dětském světě	18
3. Kapitola druhá	20
3.1. Totalitní jazyky	20
3.2. Specifika komunikace v rámci komunismu	21
4. Kapitola třetí	25
4.1. Mediální manipulace v komunikaci	25
5. Kapitola čtvrtá	29
5.1. Expresivita českého slova	29
5.2. „Fráze“ Karla Poláčka a jejich vztah k dnešním médiím	31
6. Závěr	42
7. Seznam použité literatury:	44

1. Úvod

„Všechno, co o tom můžeme říci, musí vejít do slova. Slova vstupují mezi nás a naši představu, která nás dosud obklopovala, jako nový, nezávislý člen, třetí ve hře. Přicházejí zvolna a radí se k sobě jedno vedle druhého, vytvářejí průsvitnou oponu, o níž nelze říci, spojuje-li nás s naší představu, nebo nás od ní dělí“¹.

Právě slova vytvářejí výrazy a hlavně fráze, o kterých půjde v této práci.

Jedním z nejvýznamnějších přínosů Karla Poláčka dnešní literatuře je jeho originální, všestranné, vytrvalé používání a zkoumání fráze. Podle vývoje tohoto útvaru v jeho dílech můžeme sledovat proměnu hodnoty slova, relativizace primárního významu jeho nadužitím a zneužitím. Autor se do hloubky zabýval rozdíly mezi základním významem a dalším užitím slova a fráze. Proto se rozhodl napsat v roce 1934 *Žurnalistický slovník*, který shromažďuje výrazy nikoliv vhodné k užívání, nýbrž ty, které by měly být vymýceny. Poláčkův umělecký čin nespočívá v tom, že frázi pouze morálně odsoudí, ale dokáže ji i zesměšnit. Autor jde do hloubky a zjišťuje, že určitá fráze patří k určitému druhu člověka, a to do té míry, že ji nejen používá, ale sám se stává frází, skrz kterou „rozumná bytost“ chápe nebo nechápe svět.

„Probůh, nedrážděte více náš dobrý český lid!“²

Poláčková humoristická povídka a jeho humoristický román jsou specifickým průřezem historicko-společenským organismem epochy, jejím převládajícím maloměšťáckým životným stylem a jejími výrazy.

Václav Černý ve *Slovenských pohľadech*, ve studii o povaze a smyslu tzv. černého humoru, poukazuje na blízkost Poláčkovy práce s frází právě tomuto druhu humoru. Poláčka

¹ Linhartová, Věra: *Prostor k rozlišení*, Mladá fronta, Praha 1992.

² Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998, str. 495.

pak vidí jako někoho, kdo stojí na jeho samém začátku černého humoru a kdo se nemohl rozhodnout, zda maloměšťáctví zasluhuje lásku či ostrou satiru.

Ještě před tím Karel Poláček pod pseudonymem v roce 1941 píše, že „*máme tolik humoristů, že humoristické romány a humoresky tvoří u nás i jakýsi zcela zvláštní a osobitý druh literatury, jakého zas neznají literatury světové.*“³ Tímto autor dává odpověď na pozdější otázku Václava Černého.

Pro účely práce o frázích v díle Karla Poláčka budeme vycházet z vybraných autorových děl, například ze *Žurnalistického slovníku*, *Mariáše a jiných živností*, románů *Bylo nás pět*, *Hostinec U Kamenného stolu* a *Muži v ofsajdu*. Jako studijní materiály použijeme knihu J. Škvoreckého a V. Kocourka: *Karel Poláček, O Karlu Poláčkovi a o jiných* pod ed. J. Kolára, A. Hájkové: *Knížka o Karlu Poláčkovi*, E. Gilka: *Poetiky a kontexty v díle K. Poláčka*, J. B. Thompsona: *Média a modernita. Sociální teorie médií* a jiné publikace. Dále pro účely výzkumu budeme sledovat v mediální databázi Anopress proměnu jednotlivých výrazů z děl Karla Poláčka, nejvíce výrazy z *Žurnalistického slovníku*.

První kapitola bude věnovaná pojmu „fráze“ v obecném významu. Bude nás zajímat etymologie tohoto pojmu. Důraz však bude kladen na to, jak s frází zacházel Karel Poláček ve svých dílech, tj. na specifiku autorských výrazů, účel jejich použití, zvláště v *Žurnalistickém slovníku*.

Klíčovým momentem pro pochopení autorského jazyka je mít fakt, že spisovatel byl židovského původu a ovládal nejen češtinu, ale i němčinu s hebrejštinou, což se výrazně projevilo v jeho tvorbě. Dalším autorovým specifíkem je míšení stylů. Například v románě *Bylo nás pět* autor kombinuje obchodnický styl s dětskou řečí na pozadí krásné literární češtiny dvacátých let minulého století. Tento román také vzbudil pozornost kritiky především prací s jazykem, zvláště použitím frází v dětské řeči.

³ Hájková, Alena: *Komika jako nástroj kritiky maloměšťáctví v díle Karla Poláčka*, Academia, Praha 1985, str. 94.

V druhé kapitole se budeme nejprve zabývat komunikací v obecném smyslu a následně metodami mediální komunikace. Tyto metody budou porovnány s postupy, které byly a stále jsou používány pro manipulaci s publikem. Poté budou uvedeny příklady zneužití jazyka v totalitárních režimech.

V třetí kapitole rozebereme „žurnalistické“ způsoby zacházení s informací, zvláště postupy, které mohou nasměrovat osvojování interpretaci.

V čtvrté kapitole, nejobsáhlejší v rámci této bakalářské práce, bude rozebrána expresivita českého slova a také bude provedena analýza významové proměny jednotlivých frází. Pomocí databáze Anopress vyhledáme frekvenci vybraných výrazů z *Žurnalistického slovníku* a jiných děl Karla Poláčka a poté se budeme zabývat jejich užitím v současnosti.

V závěru bude zhodnocen celkový vývoj frází z autorových děl v žurnalistických útvarech, převážně psaných. Výsledek bude obsahovat jazykovou analýzu, frekvenci použití a hlavně významovou proměnu v dnešních médiích.

2. Kapitola první

2.1. Pojem fráze

„Fráze: myšlenka v uniformě“

Václav Dušek

Pojem fráze je francouzského původu. V české slovní zásobě získal význam ustálené a často opakované věty nebo slovního obratu. Tento původní smysl dnes zkoumá frazeologie jako součást lingvistiky a lexikologie.

Proto si nesmíme plést frazémy (idiomy) a fráze. Frazeologie se zabývá frazémy jako ustálenou kombinací aspoň dvou slovních forem téhož nebo různých slovních druhů, příznačných tím, že minimálně jeden z komponentů je omezen právě na tuto kombinaci v daném významu a funkci.⁴ Stejně jako do fráze mohou i do frazému vstupovat všechny slovní druhy a jejich výsledné kombinace jsou funkčně analogické všem slovním druhům.

Fráze postupovala svým zvláštním vývojem. Podle Aristotela patří často opakované myšlenky (*topoi*) do repertoáru dobrého řečníka. Tyto myšlenky upoutávají pozornost, i když nepředstavují žádné argumenty a mají přesvědčovací sílu jen proto, že je posluchači už mnohokrát slyšeli. V latinské kultuře se obdobně mluvilo o *loci communes*, čili o „obecných místech“, která představovala výroky a témata, s nimiž všichni souhlasí a která nikoho nezarazí.

Od 19. století se hodnocení těchto obecně užívaných obrátů a vět mění a dostává jiný význam. Fráze se považují za náhražky myšlení, triviality, které mohou sloužit jen

⁴ Čermák, František: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Academia, Praha 1998.

demagogům. První, kdo se jim výslovně kriticky věnoval, byl francouzský spisovatel Gustave Flaubert, který napsal *Slovník banálních frází*.

V české kultuře se jako jedni z prvních věnovali frázím Karel Poláček ve svém *Žurnalistickém slovníku* a Karel Čapek ve svých statích.

Dnes na rozdíl od idiomů, do kterých také patří různé jazykové obraty a věty, fráze v běžné komunikaci znamená bezmyšlenkovitě opakovanou banalitu, klišé, které natolik zevšednělo, že už nic neříká, nebo může i převracet skutečný význam výrazů. Takové slovní obraty se zapomenutým nebo zneužitým významem (převrácené naruby) zkoumal Karel Poláček především ve svém *Žurnalistickém slovníku*.

2.2. Nezrušitelná fráze

Historie Poláčkova zájmu o frázi je zároveň dějinami jeho dlouholetého boje s ní. Od začátku své umělecké dráhy ji napadal přímo a nepřímou, užíval ji úmyslně jako vyjadřovací způsob svých postav, nebo jako vypravěčský prostředek. Odhaloval přitom prázdnotu, která se skrývá za jejím povrchem, a při tom tvrdil, že „fráziství možno považovati za morální inflaci“⁵. Spisovatel záměrně psal tak, aby jeho postavy vypouštěly z úst pouze vyčtená, odposlouchaná slova. Byla to takzvaná klišé, slova a obraty krásné ve svém tvaru, ale prázdné z hlediska obsahu. Tato davová bezduchost neschopná vytvářet myšlenky vlastním úsilím ho vždy děsila a dráždila ho k novým a novým útokům na fráze, které považoval za náhražku duševních hodnot a výraznou neupřímnost v komunikaci.

Již na malém prostoru novinářského sloupku autor paroduje frázi, přitom často používá spojení abstraktního pojmu s konkrétním jménem (Psychologie manžet, Přechodník a kravata). Tuto snahu mimo jiné vysvětluje Poláček svou takzvanou „dvojí legitimací“: příslušností Žida a zároveň spisovatele. František Kubka ve svých vzpomínkách na Karla Poláčka píše:

⁵ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998.

„Často rozmlouval o soužití Židů s českým národem. Mnoho hovořil na pátcích o asimilaci, sionismu, ahasvérství a mesiášství. Zcela paradoxně došel k přesvědčení, že se to všechno jeho netýká, protože je Čech a nepochází od řeky Jordánu, nýbrž od říčky Kněžny.“⁶

Hebrejský původ byl přesto součástí Poláčkovy mentality, což mu určitým způsobem pomáhalo při spisovatelské činnosti.

Ze židovství do značné míry pochází Poláčkova specifická schopnost přesně zmapovat stereotypy zabydlené v lidských hlavách, a to ze dvou úhlů pohledu. Zaprvé – každá fixace předpokládá stálost, neměnnost a opakování téhož. Často se opakují motivy, které přecházejí z knihy do knihy, opakují se jevy, projevy, včetně těch slovních, tj. fráze, klišé a metafory. Odtud vidíme, že Karel Poláček si dobře uvědomoval nejen banalitu slovních výrazů, které zařadil do *Žurnalistického slovníku*, ale také lidských činů.

A zadruhé - vliv židovství se projevuje v popisu převládající normy lidského chování, myšlení a cítění, tedy v tom, co se má a musí. Poláčkovy postavy této normě nejen přitakávají, ale stále se uchylují k jakési sebeobraně v jejím duchu. „*Nikdo nic proti mně nemůže mít, protože já prostě vím, co se má a co se nemá, takže mě nikdo při ničem nemůže načapat...*“⁷ Autor zde odsuzuje lidskou domýšlivost, která brání normální existenci.

Z rasové odlišnosti⁸ odvozuje Karel Poláček i svou schopnost chápat nejen pojmový líc, ale i obrazný rub slova. V odhalování té druhé stránky vidí prostředek komična, ke kterému se obrací i v *Židovských anekdotách*.

Jako spisovatel, který se dlouhodobě setkával s klišé v novinářské praxi, začal k nim pociťovat vzrůstající odpor. Tento odpor se nezaměřoval jen na frázi samou, ale i na její producenty a šířitelé, na zálibu ve frázích jakožto projevu duševní chudoby vůbec. Byla to zároveň jeho vlastní metoda společenské kritiky. Autor věřil, že je člověku nedůstojné, aby z pohodlnosti opakoval nějaký omšelý obrat tam, kde jeho zážitky volají po samostatném

⁶ Kubka, František: Na vlastní oči (kapitola Karel Poláček a jeho smutky). Čs. spisovatel, Praha 1959.

⁷ Poláček, Karel: Muži v ofsajdu. Čs. spisovatel, Praha 1982.

⁸ Výraz „rasová odlišnost“ používáme pouze v dobovém významu.

vyjádření a především myšlení. Z tohoto důvodu se Karel Poláček rozhodl sebrat a zesměšnit omílané žurnalistické výrazy v *Žurnalistickém slovníku*: „*Tento slovník miní parodistickým způsobem zlehčovati frázi a uváděti je ve veřejný posměch. Autor by si přál frázi tak rozkotati, aby z ní památky nezbylo.*“⁹, a to nikoliv fráze ze všech novinových rubrik. Soustředil se především na fráze politické, jejichž zásoba byla a je nejbohatší.

Karel Čapek v úvodu k *Žurnalistickému slovníku* napsal, že fráze „*stírá rozdíl mezi pravdou a nepravdou. Kdyby nebylo frází, nebylo by demagogie, nebylo by veřejných lží a nebylo by tak lehké dělat politiku počínajíc rétorikou a končíc vražděním národů.*“¹⁰ Poláček na to navazuje myšlenku: „*Frázista, abych hovořil mluvou trestního zákona, bere na sebe falešnou tvářnost člověka, majícího myšlenky a schopného úsudek vydávati. Ve skutečnosti je prokázáno, že záliba ve frázích vzniká z neznalosti fakt, z nepřítomnosti myšlenky a nedostatků vlastního úsudku. Čímž dopouští se frázista podvodu, a je tudíž právem na něho žalováno.*“¹¹

Žurnalistický slovník vyšel poprvé knižně u Františka Borového v roce 1934. Už o šest let dříve se ale objevil v časopisu *Dobry den*. Nebylo to však první autorovo tažení proti frázím „*na komiku ‚živností‘, zužitkovanou poprvé v Mariáši a jiných živnostech (1924), navazuje kniha 35 sloupků (1925), která tento typ komiky usměrňuje jinam.*“¹² O pět let později v roce 1939 zpracoval Karel Poláček politické projevy a fráze druhé republiky, které už nebyly vydány.

Později na *Žurnalistický slovník* navázal autor i dílem nazvaným *Všesportovní sborník*, který však nebyl dokončen.¹³ V něm se autor především soustředil na fotbal, ostatní sporty se vyskytují pouze okrajově. Obdobně jako v *Žurnalistickém slovníku* řadil jednotlivá

⁹ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998. str. 473.

¹⁰ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Článek Karla Čapka V zajetí slov. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998, str. 469.

¹¹ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998. str. 471.

¹² Hájková, Alena: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999. str. 123.

¹³ Štemberková, Marie: *Karel Poláček a jeho časopis Dobry den. Pátečníci a Karel Poláček*, sborník příspěvku ze symposia. Rychnov nad Kněžnou, květen 2001, str. 247.

hesla podle abecedy bez vlastního komentáře. Ale kvůli specifice tématu tohoto díla nebude *Všesportovní svorník* v mé práci rozebrán.

Poslední knižní verze *Žurnalistického slovníku* obsahuje přes 700 hesel v abecedním pořádku. Pod každým písmenem je shrnut takový výběr slov, který se nejčastěji stává jádrem nebo součástí fráze. Autor použil pro toto uspořádání celkově tři metody.

První metodou je vysvětlení slova nebo pojmu a jeho zařazení do věcných souvislostí.

„Izraelité jsou naši spoluobčané mojžíšského vyznání, ucházíme-li se o jejich hlasy nebo příspěvky na dobročinné účely. Jinak jsou to zkrátka židé, židi a židáci. Nářek v Izraeli propuká, šlápneme-li židům na paty.“¹⁴

Druhou metodou je zařazení slov nebo obrátů do neobvyklých frázových souvislostí. V tomto způsobu rozdělení lze rozeznat dva hlavní podtypy: buď je vymezované slovo vysvětleno jiným slovem, se kterým se nejčastěji ve vyjádření nachází, nebo je zařazeno do celého větného kontextu.

„Bombastické jsou fráze.“¹⁵

„Darmo mluvit.“¹⁶

„Fabrikující výmysly.“¹⁷

„Poměry jsou pěkné. Na československých drahách a v úřadech jsou poměry neudržitelné. Národní a vnitropolitické poměry jsou rozhárané. Hospodářské poměry neutěšené. Nevíme, kam spějí ty neblahé poměry. Jsou panující a stávající.“¹⁸

A poslední metodou je ta, kdy se ke slovu připojují odkazy na jiná slova nebo slovní spojení. Tyto odkazy představují bližší určení slova pomocí frázového kontextu.

„Aféra. Viz: Veřejnost.“

¹⁴ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998, str. 483.

¹⁵ Tamže, str. 477.

¹⁶ Tamže, str. 479.

¹⁷ Tamže, str. 477, 479, 480.

¹⁸ Tamže, str. 494.

„Panující. Viz: Poměry“.

„Ruce čisté. Viz: Dr. Kramář.“

„Tajemné, viz: Dr. Beneš. Ruka pevná. Ruce pryč!“¹⁹

V *Žurnalistickém slovníku* je největší počet výrazů uspořádaný podle druhé metody, a to proto, že dává možnost přímo katalogizovat fráze pohybující se kolem jednoho jádra. Tady autor také často uvádí několik různých souvislostí, abychom mohli pochopit, v kolika významech lze frázi použít.

Z tohoto důvodu chceme slova a obraty zařazené do neobvyklých souvislostí zkoumat ve čtvrté kapitole. Jedná se o následující fráze:

„Od A do Z je všechno vylháno.“

„Algebra je politika.“

„Bombastické jsou fráze.“

„Což považujeme za nutné veřejnosti sdělit.“

„Důstojnost naše nám nedovoluje, abychom se snížili k polemice s takovým odpůrcem“.

„Hledíme ve tvář nejisté budoucnosti.“

„ Jásot je předčasný.“

„ Kostky jsou vrženy.“

„ Ničemnost je to prostě.“

„ Otupělost mravní a národní se nás zmocnila.“

„ Přítel našeho listu nám sděluje.“ „Samospasitelná je němčina.“

„ Zítřek přinese rozhodnutí.“

¹⁹ Tamže, str. 474, 493, 498.

„*Železná nutnost káže.*“²⁰

Jako komický prvek se ve slovníku často vyskytuje převrácený slovosled. Takový výraz nikdy není zařazen přímo do určitého kontextu, místo toho poukazuje na možnou souvislost, což dává maximální možnost pro následující čtenářskou interpretaci.

Poláček ve své práci obnažil žurnalistickou frázi své doby přímo a bezohledně. *Kritika slov*, která zahrnuje fejetony Karla Čapka, jež byly otiskovány většinou v *Národních listech*, obsahuje kritické glosy vůči ochablosti slov frázemi, které jsou také typické pro dobovou žurnalistiku. Vtipné postřehy a úvahy se dotýkají nejen chyb ve vyjadřování, ale v nich se odráží národní charakter a povaha českého myšlení. Její rozmezí vyznačil Čapek později v předmluvě k Poláčkově *Žurnalistickému slovníku*. Tam, kde Čapkova *Kritika slov* naznačuje a zavrhuje, Poláčkův slovník zpochybňuje a zesměšňuje.

„*Fráze není ustálené rčení, ale ustálené lhaní... Slovo „sedlák“ je holý a takřikajíc poctivý fakt; připojte k němu „náš“, „český“, „náš čacký“, „náš uvědomělý“ sedlák, a máte z toho frázi jako lusk.*“²¹

Poláčkův humor vypadá takto: „*Práva jsou svatá a nezadatelná. Práva bývají poplivána, zašlapána a zneuctěná.*“²²

Svědčí o tom i to, že Karlu Poláčkově nešlo o vytvoření slovníku v jeho pravém slova smyslu, ale jen o obecné a celkové zesměšnění klišé. Autor vším svým dílem dokazoval, že jediný způsob, jak překonat frázi, je dívat se na ni s humorem na hranici se satirou. Pouze v případě, kdy je fráze komická, se stává neškodnou.

Dalším zajímavým postupem je, že Karel Poláček tato ustálená klišé ve svém slovníku nijak nekomentuje, nehodnotí je jako Karel Čapek ve své *Kritice slov*. Tato metoda je vybrána záměrně, aby se tím bezprostředněji ukázala prázdnota fráze a její dutost.

²⁰ Tamže, str. 474, 474, 477, 478, 479, 481, 484, 485, 491, 492, 496, 499, 508, 509.

²¹ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Článek Karla Čapka V zajetí slov. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998, str. 468.

²² Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998, str. 495.

Z výše uvedených důvodů chceme sledovat v této práci proměnu jednotlivých výrazů, které jsou zařazeny do *Žurnalistického slovníku*, a posoudit, zda Poláčkovu tažení proti frázím bylo úspěšné.

2.3. Maloměšťáctví a jeho jazyk

Roku 1925 přinesl Poláček ve sloupku *Měšťáci* tvrzení: „*Je nám třeba měšťáků. Střední stav je standard, pevný bod pravé a levé houpačky.*“²³ Pod maloměšťáky nebo „středním stavem“ rozuměl Poláček především lidi z malých měst, lidi ani bohaté ani chudé, většinou se základním vzděláním, kteří byli živnostníky, drobnými podnikateli, úředníky apod. V dnešním pojetí jsou to lidé z takzvané „střední třídy“.

Z Poláčkových knih vyplývá, že byl vždy k maloměšťáctví shovívavý. Ještě v novinářské praxi ve svých článcích o maloměšťáctví mapoval, ozřejmoval a hlavně používal onen systém myšlení jako stavební materiál pro svou tvorbu. Rozděloval ho přitom na dva okruhy: maloměšťák na veřejnosti a maloměšťák doma. První okruh je více jednoblatý a kritizující. A naopak mluví-li autor o maloměšťáckém soukromí, je Poláčkův humor nostalgičtější, bez úmyslu morálně hodnotit. Tento postup uplatňoval především při konstrukci humorných závěrů a v románu *Bylo nás pět*. Poláček zároveň viděl v maloměšťáctví stále postupující stagnaci a strnulost ve zděděných nebo získaných návycích. Z tohoto náhledu vznikl v zásadě smutný humor. Poláček se tím lišil od jiných autorů, kteří tuto sociální skupinu jenom zesměšňovali, a také popírá tvrzení socialistických kritiků o Poláčkově boji s kapitalismem a buržoazií.

Autorův humor se nejvíce projevoval právě v mluvených projevech jeho hrdinů. Zesměšňování řeči a jazyka postav bylo součástí jeho celoživotního boje proti frázím.

Nejvíce se to projevovalo v zájmu o mentalitu středních vrstev, ve snaze zrcadlit různé postoje, zájmy a sympatie, které obyčejnému člověku - v rámci děl Karla Poláčka

²³ Poláček, Karel: *Sloupek Měšťáci*. Tribuna 1924.

maloměšťákoví - nahrazují uvědomělou účast v životě. Pravděpodobně se tyto rysy nejvíce projevují v knize *Muži v ofsajdu*. Třeba následující výraz je typický pro pana Načeradce:

„Já si nic neberu, já se nerozcílju... Nejsem vám tu pro blázny. Paní Načeradcová má pravdu, věru, že má, esli má pravdu! Doma budu sedět a povídat s manželkou. Co si s ní mám povídat? Žádný povídání nebude. Dejte mi všechny pokoj.“²⁴

V postavě pana Načeradce ztvárnil autor díky spojení komiky charakteru postavy a komiky „živnosti“ možná nejdokonalejšího ze všech svých hrdinů. Načeradec je jako obchodník a rodinný člověk přesvědčen, že všechno ví, a proto mu není na tomto světě přána žádná radost. Z hlediska boje s frází je to nenapravitelný případ. Pan Načeradec nejen nemá svůj vlastní názor, ale pořád mění stanovisko a není schopný přijmout žádnou kritiku. Právě proto působí tato postava tak komicky.

Jedním z hlavních humoristických prostředků, které Karel Poláček používá při zobrazování maloměšťácké morálky a zároveň jejího jazyka, je kontrast obsahu a formy. Ukazuje tak na rozdíl mezi vážností stylu, ve kterém mluví hrdina, a bezvýznamnost samotného sdělení. Vypravěč nebo hrdina může svůj projev stylizovat do maximální knižní podoby, zatímco věcná, významová stránka je malicherná, banální, trapná. Je zajímavé, že Poláček nenechává své hrdiny mluvit žádným vyhraněným stylem, ale sestavuje jejich řeč z adaptací různých projevů.

Z románu *Muži v ofsajdu* chceme vybrat následující výrazy pro jejich vyhledávání v internetové databáze Anopress.

„Já nejsem na vaše řeči dělanej.“

„To by člověk pro smích nesměl ani mezi lidi.“²⁵

Poláčkův obraz maloměšťáctví lze shrnout do několika obecných rysů: *„nedostatek čínorodé práce, zmechanizovaný duševní život, ustrnutí v manýře povolání, výchovy,*

²⁴ Poláček, Karel: *Muži v ofsajdu*. Čs. spisovatel, Praha 1982.

²⁵ Tamže, str. 30, 76.

*prostředí – a to vše nazíráno médiem fráze, která byla Poláčkovi prvním signálem neplnohodnotného lidství.*²⁶ Tyto důvody jsou důležité pro pochopení jazyka prostředí, o kterém psal autor, a pro porozumění příčinám jeho zesměšňování.

I když po roce 1948 zmizel svět, kterému Poláček věnoval svou pozornost, nezmizel zájem spisovatelů postihnout podobné deformace lidství, které mají skupinový ráz a přitom nebezpečně oklešťují košatost individuálního bytí.

2.4. Fráze v dětském světě

Karel Poláček si uvědomoval, že fráze a klišé nemohou minout ani dětskou řeč, která je přejata převážně z komunikace dospělých. Zároveň použití prázdných výrazů dětmi je komickým prvkem, který napomáhá v autorově celoživotním „boji“.

Kniha *Bylo nás pět* je odhalováním fráze klanu, fráze rodiny, fráze konvence a každé pospolitosti. Autor odhaluje dětský život jako soubor klišovitých názorů a projevů. Zajímavé je, že toto odhalování na rozdíl od *Žurnalistického slovníku* nemělo kritickou povahu, naopak je to ryze humorný prostředek.

Jedná se o dva druhy banality: banalita otřelých slov a banalita jazykových frází. Otřelá slova fungují jako poeticky rytmizující prostředek, zatímco dříve měla za účel zesměšnit maloměšťáka.

„Naši říkají, že půjdu na studije, abych byl pánem a nemusil pakovat bedny jako tatínek. Náš Ladislav, ten nejstarší, také měl jít na studije, ale nešlo mu měřictví a retka. Tak mu vzali študenta do domu, aby s ním opakoval, ale Lád'a stejně nic neuměl, kradl v krámě bonbony a rozdával je d'oučatům, aby s ním chodily.“²⁷

Hned si všimneme výrazu „půjdeš na studije“. Malý Petr Bajza si těžko může představit, co to přesně znamená. Proto tento výrok používá mechanicky jako

²⁶ Hájková, Alena: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, str. 184.

²⁷ Poláček, Karel: *Bylo nás pět*. Naše vojsko, Praha 1954, str. 9.

odposlouchanou frází z úst dospělých. Také v předchozím citátu najdeme slovo z východočeského dialektu – d'oučata.

V *Bylo nás pět* se dětská řeč také konfrontuje s frází obchodníků z maloměsta.

*„Jelikož vejdu do příbytku, dám slušně pozdravení a pravím, že tatínek se nechá poroučet a co je s placením, že nemůžeme čekat a lidi mají vzteka a praví, že nemusí být hned zle, že zaplatí až pak.“*²⁸

Z výše uvedených důvodů z tohoto románu vybereme vyjádření „*obchody jsou špatné*“ z věty Petra Bajzaka: „*Tatínek pravil, aby se nedivili, že obchody jsou špatné*“²⁹ pro sledování pomocí Anopressu jeho frekvence a tendenci použití v dnešních médiích.

²⁸ Tamže, str. 48.

²⁹ Tamže, str. 63.

3. Kapitola druhá

3.1. Totalitní jazyky

Každý je schopen napsat tucet stran naplněných nicneříkajícími frázemi a výrazy. Ale také naopak autor může pravdu zaobalit do určitých klišé, aby pravý význam adresát nerozpoznal. Podobné metody zneužití slovních významů sledoval Poláček na příkladech z tiskových kampaní za první republiky. Ne každý frázista musí být podvodníkem, jak s nadsázkou tvrdí Karel Poláček. Je-li však frázistou novinář, který svého odpovědného a vlivného povolání zneužívá k tomu, aby dezorientoval a zmanipuloval masy čtenářů, je to skutečný podvodník.

Karel Poláček věřil, že odhalování frází je společensky prospěšná činnost. Trval na tom, že všechno, co lidem znemožňuje žít pravdivě, škodí celé společnosti.

Pro pochopení principu fungování metod, které používají média a politici nejen pro manipulaci s naším vědomím, je zajímavé se podívat na to, jak si s podobným úkolem poradily totalitní režimy, zvláště komunismus (stalinismus) a fašismus.

Důležitým úkolem pro totalitní režimy je udržení moci. Pro tyto cíle je nezbytné používání ideologie, v rámci které dochází ke zneužívání jazyka pro mocenské manipulace.

„Politická moc byla ...účinná pouze tehdy, shodovalo-li se její působení prostě a jednoduše s ideologickými modely, jejichž tlak, který se ukázal jako jediný rozhodující, překonal veškeré dílčí reformy, prováděné státní mocí od prvopočátků až do 14. století. Tyto ideologické modely jsou vlastní vedoucím sociálním skupinám, strážcům jazyka, prožívajícím svůj vztah k (jazyku) jako držbu odkazu předků.“³⁰

³⁰ Hagège, Claude: *Člověk a řeč*. Karolinum, Praha 1998, str. 206.

Jazyk představuje jeden z nástrojů jak politické, tak i sociální moci. Právě v totalitních diktaturách dochází k největší proměně celého systému komunikace. Komunikace mezi diktátorem a publikem probíhá jednosměrně, tj. moc drží jazykový monopol: seshora je posílána určitá informace, ale společnost přitom nemá možnost přirozeně reagovat (pomocí zpětné vazby). Tím pádem totalitní jazyk stanovuje mezi subjekty komunikace mocenský vztah, proto je „normalizace“ jazyka a reformování jeho slovníku určitým druhem politické aktivity.

Specifickým rysem všech totalitních jazyků je neosobní forma vyjadřování, tj. jazykový projev se uskutečňuje v množném čísle. Tento jev se vztahuje ještě na dobu Rakousko-Uherska v Evropě a k epoše ruského impéria na východě, kdy imperátor mluvil o sobě a o svých činech pouze ve množném čísle. Toto přenášení vůle jedince na veškerou aktivitu národa se znovuzrodilo v totalitních režimech.

3.2 Specifika komunikace v rámci komunismu

Ten, kdo určuje směr jazykového vývoje, může jeho prostřednictvím uplatňovat svůj vliv, své cíle, své normy a svá ustanovení. Právě tato jazyková vlastnost byla použita hlavními teoretiky komunistické vlády nejen v Československu, ale i v jiných zemích sovětského bloku, zejména v Rusku. Z toho samého důvodu se jazykovědci často dostávali do problémů se státní mocí. Například v Sovětském svazu byl jazykovědec E. D. Polivanov popraven Stalinem, když vystoupil proti Marrově teorii o vzniku a vývoji jazyka.

Ideologické zneužívání jazyka se opírá o to, že „jazyková moc“ je do značné míry mocí nezřetelnou, je nástrojem „tajné moci“. Jazyková norma, kterou ideologická moc zavádí, není normou vyjadřování vlastní největšímu počtu uživatelů, ale je to norma ideální, podrobená ideologickým cílům vládnoucích vrstev. Základem působení je to, že způsoby vyjadřování jsou zároveň i způsoby myšlení, což znamená totožnost mezi převládajícími názory a řečmi. Lidská společnost žije v jazyce, a proto jazyky značně přispívají k utváření

intelektuálních postupů, působit na ně tedy znamená ovlivňovat tyto myšlenky a tím ovlivňovat celou kulturu.

Jako jedna z uplatňovaných forem zneužívání a zároveň ideologizace jazyka v Sovětském svazu byla používána tzv. „nominalizace“, neboli převod různých druhů slov na podstatná jména. Nominalizace umožňuje vyhnout se ostřejšímu vidění skutečnosti, otupuje konfliktnost a možnosti rozepří, ověřování pravdivosti apod. Např. nechceme-li tvrdit, že se „můžeme nebo nemůžeme chovat svobodně a demokraticky“, lze prohlásit, že „hájíme svobodu a demokracii“. Nechceme-li polemizovat o tom, že „naše teze jsou (či nejsou) správné a výroky pravdivé“, můžeme prohlásit cosi o „správnosti“ a „pravdivosti“ jako o principech, které ctíme.

Druhá o něco odlišnější teorie spočívá v použití adjektiv ve spojení se substantivy, která toto sloučení nepředpokládá. Následně tato spojení mají jednoduše hodnotící charakter, například „proletářská morálka“ a „kapitalistická morálka“. První spojení má pozitivní význam, zatímco v druhém příkladu je patrný ryze v rámci komunismu záporný význam.

V Sovětském svazu populární Marrova teorie o jazyce tvrdí, že jazyk má třídní charakter, že je jednou ze součástí sociálně-ekonomických vztahů. Podle Marra je možné určit stádia jazykového vývoje, které jsou spojené s Marxovými stupni společenského vývoje, proto musí vzniknout nový jazyk nové komunistické společnosti. Má to být „*новый и единый язык, где высшая красота сольётся с высшим развитием ума*“.³¹ V souvislosti s tímto se marristi pokoušeli o ustanovení chronologického vývoje slovních druhů (podstatné jméno, zájmeno, sloveso a tak dále). Na tomto příkladu je vidět, jak pomocí bláznivé teorie jazyk sloužil zájmům totalitní moci a podporoval její snahu kontrolovat lidské myšlení a život. Ne nadarmo byl sovětský režim Besanconem³² charakterizován jako „logokracie“ (vláda slova). Z výše uvedeného je patrné, že N. I. Marr se snažil ideologicky

³¹ „Nový a jediný jazyk, ve kterém nejvyšší krása splyne s nejvyšším myšlenkovým vývojem.“ Марр, Николай Яковлевич: *Избранные труды*. Москва - Ленинград, 1936.

³² Besencon, Alain; Furet, Francois: *Komunismus a fašismus*. ISE – Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2002.

zdůvodnit vztah jazyka a „nové sovětské skutečnosti“ jak teoreticky, tak prakticky. Nejen ve slovníku, ale i v gramatice se podle něj objevují nové struktury odpovídající např. „kolektivnímu subjektu“ apod.

S podobným jevem pracoval i Petr Fidelius při studii jazyka v Rudém právu. Podle něho totalitní vůdci dobře chápali, že ne vždy je možné kontrolovat společnost jen terorem, a proto vybrali účinnější způsob ovládnání lidské mysli. Pro takové cíle nestačí klasické přesvědčování, ale je nutné úplně a natrvalo zabránit, aby do lidské mysli nepronikaly obsahy jiné, cizí a nežádoucí. Je třeba zříditi věci tak, aby člověk na podobné podněty vůbec nereagoval, musí být v určitém smyslu slova imunní k „cizím“ myšlenkám. Ačkoliv žádná teorie nemůže říct člověku, jak má myslet, může mu ochromit samu schopnost myšlení. Výsledek bude takový, že kdo ztratí schopnost samostatně myslet, nebude moci samostatně jednat, natož i mluvit. Takový rezultat totalitní režimy potřebovaly a ve většině případů ho dosáhly.

Komunistická řeč podle Fidelia přivlastňuje „staré“ pojmy a podsouvá jim „nový“, většinou s úplně opačným, ale „správným“ významem, což se v kombinaci s „nominalizací“ a „vědecky“ dokázaným jazykovým vývojem jazyka podle Marrovy teorie stává originálním zařízením pro manipulaci s národem. Hlavním nástrojem ovládnání lidských mas se stává právě jazyk a umění jeho použití, vždyť pro předsvědčení lidí, se s nimi musíme dorozumět.

Nový jazyk musí být důvěryhodný. Na tom je založena veškerá komunikace, automaticky předpokládáme „že slova nás v zásadě neklamou, že ‚vůz‘ nemůže znamenat ‚kozu‘ a naopak.“³³

Pro manipulaci lidského myšlení je potřeba vzít lidem samostatné myšlení, přesvědčit je, že na ně není spolehnoutí, a poté pozastavit přirozený koloběh slov a do jejich významového vztahu zavést jedině správný mechanický pořádek. Potom se logicky dojde k tomu, že víceznačné pojmy budou omezeny na jeden jediný význam, což udělá ze slov pohodlné díly pro ovládnání a manipulaci. „Vznikne tak ‚nová řeč‘, kde budou slova nedílně

³³ Fidelius, Petr: *Řeč komunistické moci*. Triada, Praha 1998, str. 182.

spjata s určitým předmětem.“³⁴ Ale tato slova budou automaticky spojovaná do předem naprogramovaného obrazu, jehož logika nebude vyvolávat pochyby.

Nejlepší na tom je, že člověk nebude zbaven myšlení jak takového, ale tento proces bude nasměrován určitým, pro společnost „potřebným“ směrem. Jedinec bude přesvědčen o samostatnosti svých činů a své řeči. Pro ovládnutí stačí, když „nová řeč“ bude převažovat ve všech oblastech, které souvisí se společenskými tématy. Tady totalitní režim pracuje s určitým druhem nátlaku a efektem masovosti, vždyť co si myslí vůdce, vláda, strana, soused, kamarád, zkrátka většina lidí je jediná správná varianta, a proto vytvářet svůj názor není potřeba.

Metoda zneužívání jazyka trochu připomíná Pavlovův efekt, kde lidská mysl je pes a manipulátor je „profesor“, který se snaží tohoto psa naučit každý jeho povel a zároveň vymezit potřebu samostatného jednání.

³⁴ Tamže, str. 183.

4. Kapitola třetí

4.1. Mediální manipulace v komunikaci

V lingvistice je komunikace chápána jako jistý druh spolupráce, ve které se její účastníci snaží o porozumění a přenos informace. Kromě toho může také představovat střetnutí, v němž se uplatňují různé formy nátlaku, prosazování vlastních názorů u jiných lidí. Jazyk má dále schopnost nejen přeříkávat obsah, ale zároveň umožňuje vyjádřit skrytý smysl. Je také prostředkem sugestivního působení. Jazyk může být zároveň zdrojem nedorozumění, klamů a sebeklamů, jak to je v případě postav z děl Karla Poláčka nebo v heslech z jeho *Žurnalistického slovníku*.

Procesy manipulace se psaným a mluveným slovem se v dnešních médiích příliš neliší od zneužívání jazyka v totalitních režimech, které byly rozebrány v předchozí kapitole. Pro moderní žurnalistiku jsou příznačné tři procesy, které zároveň celkově napomáhají manipulaci:

1. Zvětšuje se počet zásahů komerčních firem, které vstupují do médií. To je proces, jenž začal již na počátku devatenáctého století. Komeracionalizace novin a časopisů ani tehdy nebyla nijak novým jevem. Už první tiskárny spolupracovaly s obchodními organizacemi a musely čas od času splňovat jejich „požadavky“. Proto není třeba rekapitulovat sociální a „hospodářské“ dějiny žurnalistiky v dvacátém a jednadvacátém století, které jsou již dobře známy.

2. Média jakož i ostatní veřejné instituce podléhají procesu globalizace. Rozvoj mezinárodních zpravodajských agentur a rozmach komunikačních sítí položily základ globálnímu zajišťování informací a jejich výměnu. Ale i při tom nejsou vyloučeny takzvané chyby překladu a nedorozumění, které následně napomáhávají ve zneužití jazyka.

3. Rozvoj a využití moderních technologií v žurnalistice se přímo propojovaly s politickou a represivní mocí, což také směřuje informaci správným směrem.³⁵

S ohledem na tyto procesy většinu informací, které máme o současné společnosti, čerpáme z masmédií. Přesto o samotných masmédiích víme tolik, že jim sotva můžeme věřit. Viníme je z manipulace, ale za tím prohlášením nenásleduje nic. Říkáme, že informace, kterou nám podávají, je klamná, ale sami z důvodů osobního pohodlí nechceme hledat jinou. Takto se kruh uzavírá a lidská společnost nepřestává žít ve lži. Z toho vyplývá, že i v masmédiích se mohou vyskytovat antidemokratické metody manipulací podobné totalitním režimům, ale i v těchto systémech mohou na různých základech vznikat leckteré skupiny, které přirozeným způsobem dávají žurnalistům a moci svá poselství, přání a nesouhlas.

Slova, použitá v mluvených a psaných projevech, současně hodnotí a vypovídají o vztahu nebo postoji autora k informaci. Nebo jak by na tato slova mělo reagovat publikum. V moderní žurnalistice jde především o vypěstování způsobů, které prostřednictvím jazykových prostředků mohou ovlivnit čtenáře. Nejednodušší návod k této problematice se objevuje skoro v každé učebnici žurnalistiky.

První zásada je, že věci se z ideologických důvodů nesmějí nazývat pravými jmény. Za druhé je zapotřebí rozlišovat na jedné straně dramatizování, na druhé straně zlehčování významu. Existují také nuance i v podtónu neboli konotaci. Jsou to malé významové rozdíly, které však mají velkou váhu na příjemce informací. Konotace se používá pro účely zkrášování nebo zakrývání skutečného obsahu.

Manipulovat se dá nejenom s výběrem slov, ale také se sugestivními srovnáními, metaforami a jinými jazykovými prostředky. Z tohoto důvodu je jazyk novinářů výborným nástrojem ovlivňování. Podobný jev lze dobře sledovat na termínech, které znamenají totéž, ale mají jiný podtext: správa – byrokracie, uvolnit (propustit) – zničit pracovní místa, aféra –

³⁵ Thompson, John B: *Média a modernita*. Karolinum, Praha 2004.

skandál, zbrojení – modernizace konvenčních zbraní.³⁶ Právě umělá manipulace se slovní zásobou nejvíce ovlivňuje výsledek komunikace.

Podle Niklase Luhmanna³⁷ jsou v moderní společnosti problémy masmédií a jejich důvěry a nedůvěry spojený s funkční diferenciací společnosti.

Podíváme se blíže na metody, které používají média v komunikaci s diváky nebo čtenáři pro prosazování svého „správného“ názoru.

Využívat či zneužívat lze například víceznačnost promluvy. Taková promluva umožňuje více interpretací, z nichž mohou plynout odlišné úkoly a odlišná hodnocení. Tedy to, jak novinář věc vykládá a jaký výsledek následně překládá publiku. Pro provedení podobné manipulace mají deníky a týdeníky názorové stránky a elektronická média různé diskusní nebo komentativní pořady.

První metodou manipulace s čtenáři je pozvání odpůrce „nové“ teorie vystoupení nebo publikování. Potom čtenář či divák porovná poměr stanovisek pro a proti, a pak s bleskovou rychlostí ty správné „naše“ názory bývají v převaze.

Druhá metoda je využívání nebo zneužívání nepřesnosti pojmu, což úzce souvisí s používáním fráze s jakýmkoliv účelem. Poté, když je nepřesnost odstraněna a výraz je „úspěšně“ definován, se objevuje takzvané „definování v kruhu“, což je definování neznámého neznámým.

Třetí metodou je emocionální zabarvení myšlenek, místo použití neutrálních výrazů. Emocionálně zabarvená slova určitým způsobem také pomáhají pochopit „správný“ význam celku a použití frází tomu přímo napomáhá.

Pro širokou veřejnost jsou dnešní média zároveň spasitelem a Pandořinou skříňkou. Tím spíš, že moderní společnost stále ještě nebo naopak už opět podléhá optickému dojmu,

³⁶ Ruß-Mohn, Stephan; Bakičová, Jana: *Žurnalistika*. Komplexní průvodce praktickou žurnalistikou. Grada Publishing, Praha 2005, str. 73.

³⁷ Луман, Никлас: *Реальность массмедиа*. Практис, Москва 2005.

že co je vyvedeno černým písmem na novinovém papíře nebo zjeveno obrazovkou, musí být pravda, ať už tento pojem nebo informace znamená cokoli.

Jako příklad může sloužit letošní aféra, spojená s vydáním falešného čísla The New York Times. Skupina dobrovolníků během tří měsíců připravovala noviny s kontroverzním podtitulkem „All the News We Hope to Print“³⁸, kde mimo jiné hlavní zpráva byla o ukončení války v Iráku, odvolání Bushe a podobné věci. Jednoho dne kolem 300 lidí vyšlo do ulic New Yorku a rozdávalo noviny „našich snů“. Reakce publika byla odlišná, ale ve většině případů lidé pochopili, že jde o fikci, i přes to s potěšením přijímali tyto zprávy. Reakce oficiálních médií byla opačného charakteru, ve večerních zprávách na BBC byl tento čin odsouzen jako provokace.

Takto výběrově odražená, „medializovaná“ realita začíná žít a sama se stává realitou. Ten, kdo ji vytváří, ji tedy může také ovlivnit - k lepšímu či horšímu.

Právě dojem neomylnosti, nadřazenosti, přesvědčení, že toto přece víme lépe, a proto dokážeme ukázat, je správné, zkrátka pokušení moci je paradoxem profese, která mimo jiné vznikla jako obrana před zneužíváním moci jinými. Řešením není vyhýbat se médiím, ale mít na událost svůj názor, používat více zdrojů informací, a nežít v slepé důvěře ke všemu, co je napsáno.

³⁸ Všechny zprávy, které doufáme, že budou vytištěny.

5. Kapitola čtvrtá

5.1. Expresivita českého slova

Důležitou fází při analýze frází v díle Karla Poláčka je uvědomit si rozdíl mezi expresivitou a ořelostí slov. Podíváme se na definici expresivity a její druhy. Podle Jaroslava Zimy, který tomuto tématu věnoval knihu *Expresivita slov v současné češtině*, v češtině existují tři typy expresivity: inherentní, adherentní a kontextová.

Inherentní expresivita zahrnuje skupiny slov, jejichž expresivitu poznáme i bez kontextu. Tato expresivnost je součástí jejich významu, souvisí s jejich hláskovou podobou a velmi často i s podobou slovtvornou.

Adherentní expresivita spočívá v proměně základního významu slov, která původně žádný náznak expresivity nenesla.

Expresivita, která není spojena s významovou změnou slova, ale je způsobena smíšením dvou různých stylistických vrstev, se nazývá kontextovou. Poslední expresivita je stylistickým jevem a moderní próza díky ní často dosahuje značné působivosti textu. Právě s tímto druhem expresivity pracuje Karel Poláček ve svých dílech. Tato kontextová expresivita je většinou úzce spojená s frázemi, nevhodným užitím nebo zneužitím jazyka.

V tomto druhu expresivity je výrazným stylistickým prostředkem personifikace, která se často objevuje v neobvyklých okruzích představ. Kontextová expresivita je používána především v moderní české literatuře a také v žurnalistice. Jsou to jazykové obrazy, v nichž bývají personifikovány hmotné jevy z oblasti strojů nebo vůbec technické civilizace a podobně.

Zvláštním případem jsou synekdochické personifikace a vyjádření, v nichž místo pojmenování osoby použijeme např. charakteristických částí oděvu, které osoba nosí. Tímto způsobem vznikají expresivní aktualizace.

Tento druh personifikace je častým slohovým prostředkem u Karla Poláčka v jeho prózách:

„*Černé kaftany* (tj. židé v nich oblečení) *se rozlézají jako brouci z krabice.*“³⁹

Na tomto citátu vidíme, jak expresivní synekdochická personifikace přechází do roviny fráze, tj. „prázdného“ klišé.

Expresivně, tj. otřele působí i disfunkční užití citátů, sentencí, přísloví, úryvků běžně známých literárních projevů. Což naznačuje, že hranice mezi frází a obyčejným vyjádřením je velmi tenká.

V případě takových disfunkčních projevů nejde o jejich vlastní obsah a formu, ale o způsob, kterým je jejich užití spojeno s cizorodostí významové jednotky v rámci celkového kontextu. To zahrnuje také komiku klišé i frází v odlišných jazykových vrstvách.

Podobným způsobem nepůsobí jen ojedinelá slova, zdrojem komiky u Karla Poláčka jsou také celé promluvové úseky parafrázující dřívější stylistické postupy. Jsou to zejména: emfatické citové projevy (otázky, zvolání, oslovování čtenáře) v kontextu, jenž dodává textu komický ráz.

„*Mladík Percy kráčí nejistě, jako by přebral. Co je tvému dítěti, matko?*“⁴⁰

Někdy to mohou být stylistické postupy s výraznými expresivními prvky autorovy řeči nebo parafráze stylu mluvy.

„*Nyní se podívej, můj synu, co jest nového v hostinci U kamenného stolu.*“⁴¹

³⁹ Poláček, Karel: *Hlavní přelíčení*. 4. Vyd. Praha, 1956.

⁴⁰ Poláček, Karel: *Hostinec U kamenného stolu*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998.

⁴¹ Tamže.

Pomocí výše uvedených citací můžeme dospět k závěru, jak vzniká kontextová expresivita v různých textech. Kontextová expresivita vzniká zpravidla tak:

1. Autor užívá v určité stylistické vrstvě prostředky z jiné (stylistické) vrstvy. Jsou to výrazy z různých významových oblastí ve větném vztahu.
2. Spojuje nápadně odlišné jazykové prvky.
3. Uvádí do vzájemného vztahu výrazy vyjadřující radikálně odlišné představy.

Základním rysem kontextové expresivity je výrazná rozdílnost prvků, z nichž se expresivní vyjádření skládá. Právě tato odlišnost působí dojmem nápadnosti, která hraničí s otřelostí a poté přechází do roviny fráze.

Ale vrátíme-li se k žurnalistice, která pomocí jazykových prostředků manipuluje publikem, musí nám být jasné, že právě na tomto působišti se „dobrý autor“ nemůže vyhnout klišé, tj. formulacím, které jsou v důsledku častého používání otřepané. Na základě tohoto tvrzení chceme přejít k sledování vývoje frází z Žurnalistického slovníku Karla Poláčka v dnešních médiích.

5.2. „Fráze“ Karla Poláčka a jejich vztah k dnešním médiím

„Bud' te požehnány, vy drahé české fráze! Rozkvítejte nám stále a množte se jako písek v moři – neboť bez vás co papíru by zůstalo pouhým papírem, co časopisů by zašlo, co řečnických tribun by osiřelo, co vybraných salónů by oněměno, co lásky a přátelství by vymizelo, co našich idolů by se rozpadlo v prach a co našich úspěchů by se obrátilo v dým!“⁴²

Poláčkův vztah k pojmenování prostoru a jeho popisu pomocí frází je dvourovinný. Na jedné straně si uvědomuje jeho problematické stránky, zatuchlost, zatrpkllost, izolovanost, konformitu, banalitu, jazykovou vyprázdňenost, uzavřenost světu, odpor k novotám, tlení a

⁴² Čech, Svatopluk (citát). Hora, Petr: *O frází, Svatopluku Čechovi a taky Karlu Poláčkovi*. O Karlu Poláčkovi a jiných 2. Rychnov nad Kněžnou, Květen 1995, str. 180.

nudu – tyto neduhy autor stíhá sarkasmem. Poláček cítí, že tyto rysy jsou předzvěstí zániku. Na druhé straně za tím vším vidí jisté hodnoty tradicionalismu a přirozených vztahů mezi lidmi. Opouštění tradičních prostorů a způsobů jejich pojmenování, jak to popsal Karel Poláček, je ve dvacátém století provázeno pokusy o hledání prostorů nových, utvářených na odlišných principech, do nichž se promítají některé změny ve vyjadřování.

Vrátíme se k frázím ze *Žurnalistického slovníku*. Najdeme jejich frekvenci a tendenci použití v dnešních médiích pomocí internetové databáze Anopress.

Připomeneme vyjádření, u kterých chceme sledovat tuto proměnu:

„Od A do Z je všechno vylháno.“

„Algebra je politika.“

„Bombastické jsou fráze.“

„Což považujeme za nutné veřejnosti sdělit.“

„Důstojnost naše nám nedovoluje, abychom se snížili k polemice s takovým odpůrcem.“

„Hledíme ve tvář nejisté budoucnosti.“

„Jásot je předčasný.“

„Kostky jsou vrženy.“

„Ničemnost je to prostě.“

„Otupělost mravní a národní se nás zmocnila.“

„Přítel našeho listu nám sděluje.“

„Samospasitelná je němčina.“

„Zítřek přinese rozhodnutí.“

„Železná nutnost káže.“⁴³

Z románů *Muži v ofsajdu* a *Bylo nás pět* chceme sledovat další výrazy:

„*Obchody jsou špatné*“⁴⁴

„*Já nejsem na vaše řeči dělanej.*“

„*To by člověk pro smích nesměl ani mezi lidi.*“⁴⁵

První fráze *od A do Z* je všechno vyhláno ve stejné podobě, jak ji použil Karel Poláček, v dnešní žurnalistice nenajdeme, ale potkáme se s ní v trochu pozměněné formě.

„...a Václavu Jiráčkovi dovolí stěžejní roli Hrobníka *od A do Z* ztvárnit jako by šlo o nějakou lidovou pouťovou hru, kde je nejdůležitější řádně vyslovovat tak, aby bylo slyšet až v poslední řadě.“⁴⁶

V tomto citátu výraz *od A do Z* můžeme nahradit slovem komplexní bez výrazné změny významu věty.

„*Ochotně přehodnocují svoji burcující kampaň negující Topolánkův kabinet "od A do Z", a vábí tak regionální předáky ODS a KDU-ČSL ke spolupráci, nebo alespoň k podpoře menšinových rad.*“⁴⁷

Zde není jasné, proč autor použil uvozovky u námi sledovaného výrazu. Buď tím myslel, že Topolánkův kabinet přehodnotil kampaň postupně v abecedním pořádku, nebo celý kabinet danou kampaň přehodnotil. Z toho důvodu přicházíme ke konkluzi, že autor článku záměrně využil dvojnámnožnosti fráze, tj. adherentní expresivity pro zmatení publika.

⁴³ Poláček, Karel: *Žurnalistický slovník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998. str. 474, 474, 477, 478, 479, 481, 484, 485, 485, 489, 491, 492, 496, 499, 508, 509.

⁴⁴ Poláček, Karel: *Bylo nás pět*. Naše vojsko, Praha 1954, str. 63.

⁴⁵ Poláček, Karel: *Muži v ofsajdu*. Čs. spisovatel, Praha 1982, str. 30, 76.

⁴⁶ Koloc, Tomáš: Na okraj filmu *Hlídač č.47*. *Britské listy*, 10.12.2008, str. 1.

⁴⁷ Procházka, Vít: *POLITIKA: Paroubek váhající*. *Neviditelný pes*. 10.11.2008, str. 1.

*"Na vesnici starosta řeší vše od A do Z, primátor musí být především dobrým manažerem, který organizuje jiné," říká Petr Gazdík, který minulý týden vedl za Pavla Béma českou metropoli. "*⁴⁸

Tady spojení *od A do Z* můžeme nahradit slovem úplně, bez velké kontextové změny věty. Díky tomu můžeme dojít k závěru, že výraz nemá příznaky otřelosti a Petr Gazík nechce provádět jakékoliv jazykové manipulace.

*„Nevidím na něm jedinou chybu. Od „A“ do „Z“ splňuje naprosto vše.“*⁴⁹

*“A já tu společnost neprodám, pokud druhá strana neakceptuje mé podmínky od A do Z.”*⁵⁰

Po analýze výše uvedených příkladů vidíme, že dnes stojí dané vyjádření na hranici klišé a spojení, které je používáno jako synonymum ke slovům a slovním spojením komplexní, úplně, od začátku do konce a tak dále.

Druhá námi sledována fráze *algebra je politika* se ani jednou v médiích nevyskytla. Ojedinelé můžeme najít slova algebra použité jedině ve spojení s matematickou vědou, dějinami nebo výukou tohoto předmětu.

*“A islám velice chválil, musím říci, že některé ty argumenty, které v souvislosti s muslimskou civilizací vyslovil, byly velice opravdu takovými komplimenty, kdyby se do toho člověk podíval více, jakože například algebra je arabský vynález.”*⁵¹

Podobný osud v dnešním tisku, rádiových a televizních záznamech má výraz *bombastické jsou fráze*, které se tam ve svém původním znění ani jednou neobjevuje.

Jinak to vypadá s frází *což považujeme za nutné veřejnosti sdělit*, která se z podoby, kterou najdeme v Poláčkově slovníku, dnes proměnila v jiné stejně prázdné klišé.

⁴⁸ Loz bych za Prahu nevyměnil. Mladá fronta Dnes. 04.09.2008, ročník 19, číslo 208, str. 3.

⁴⁹ Neumann, Robert: Jedničkou u žezla je Benítez. Sport. 12.01.2009, ročník 57, číslo 9, str. 15.

⁵⁰ Nasr, Ferid: O exotiku zájem poroste, horší to bude s levnými zájezdy. E15. 21. 01. 2009, číslo 295, str. 16.

⁵¹ Radiožurnál, 04.06.2009, Projev Baracka Obamy v Egyptě, Moderátor: Martin Drtina, Jan Bumba, čas vysílání 12:24:35.

„Stát, kraj a města kvůli tomu nemají možnost výrazněji ovlivňovat jejich chod, což považujeme za nešťastné. K dalším problémům patří stárnutí obvodních a dětských lékařů, za něž se těžko shání náhrada.“⁵²

„Leoš Mareš: Třeba All-X udělají písničku s Evou a Vaškem, což považujeme za jako vrcholné číslo.“⁵³

Ve dvou výše uvedených citacích najdeme spojení *což považujeme za*, použité za různých okolností: prvním případě jde o psaný projev, kdežto v druhém o mluvený. Přes to v obou výrocích najdeme hodně kontextové expresivity, tj. smíšení dvou různých stylů (viz kap. 5.1).

„Každé druhé dítě z této komunity u nás chodí do školky, což považujeme za úspěch,” prozradil Deníku šéf břeclavského odboru sociálních věcí Zdeněk Janiček.“⁵⁴

„Díky tomu jsme v prvním čtvrtletí přepravili více zásilek než za stejnou dobu loni, což považujeme za úspěch.“⁵⁵

Fráze *což považujeme za úspěch* nabyla prázdnoty a otřelosti, tj. právě to, co nejvíce vadilo Karlu Poláčkovi na výrazu *což považujeme za nutné veřejnosti sdělit* v médiích za první republiky.

Poláček ve svém slovníku řadil otřelé výrazy podle abecedy, proto výraz *důstojnost naše nám nedovoluje, abychom se snížili k polemice s takovým odpůrcem* nenajdeme zařazený podle jeho významu, ale pod písmenem „d“. Z tohoto důvodu přesně v takovém znění tuto frázi dnes v tisku, rádiových a televizních záznamech nenajdeme.

⁵² Appl, Filip: Potřebujeme širokou podporu pro reformu. Krajské noviny. 28.11.2008, ročník 7, číslo 11, str. 19.

⁵³ Danková, Pavlína (moderátor): Volejte Novu. Telefonáty – 2.část. NOVA, 27.09.2008.

⁵⁴ Pernkerová, Kateřina: Romům má v integraci pomoci lokální partnerství. Opavský a Hlučínský deník. 26.08.2008, ročník 8, číslo 200, str. 11.

⁵⁵ Škobek, Petr: Tržby kurýrů klesly až o třetinu. Lidové noviny, 28.05.2009, ročník 22, číslo 123, str. 19.

*„Hanebné aktivity extremistů dosáhly neúnosné míry a vláda musí přijmout rozhodné kroky. V zájmu obnovení důstojnosti naší vlasti a ochrany jejích obyvatel jsme povolali ozbrojené síly s cílem zlikvidovat teroristy.“*⁵⁶

Ale vyjádření s podobným významem se v dnešních médiích objevují pravidelně, především když jde o skandály v politice nebo o hvězdy českého a zahraničního showbyznysu.

Spojení *hledíme ve tvář nejisté budoucnosti* postihl následující osud.

*„Na finanční krizi jako takovou už vskutku hledíme spíše z boku, ne-li jí na záda. Ale takzvaná firemní bída - druhá fáze - nebude bezbolestná ani jako zubařské vrtačky.“*⁵⁷

V prvním citátu slovo *hledíme* je použito ve svém přímém významu, proto tady žádné stopy frází nevidíme.

*“Nu, jste na tahu, oranžovníci, a my hledíme, jestli si také nedáte mat.“*⁵⁸

V tomto citátu spojení *a my hledíme* má již odstín expresivity dvojjvýznamnosti, tj. adherentní expresivity, a proto hraničí s rovinou klíše.

*“Sledujeme dobové milníky a historické zlomy, hledíme do budoucna a oslovujeme dnešek.”*⁵⁹

Celý výraz *hledíme do budoucna a oslovujeme dnešek* zní otřelé a prázdňě, proto ho zařazujeme do skupiny frází.

*“Neskutečně dlouhá ligová přestávka je konečně minulostí a my slávisťe hledíme k dalšímu ročníku s tradičním optimismem.“*⁶⁰

⁵⁶ Z1, 08.05.2009, Boje v údolí Svát pokračují. Moderátor Aneta Snopová, Jan Němec, Zprávy 19:30.

⁵⁷ Eichler, Patrik: Zapomenutá lebka. Literární noviny. 24.11.2008, ročník 19, číslo 48, str. 2.

⁵⁸ Hromádková, Soňa: Co řekly volby 2008? Britské listy. 31.10.2008, str. 1.

⁵⁹ Události a lidí, co se vymykají. A2 kulturní týdeník. 24.09.2008, ročník 4, číslo 39, str. 1.

⁶⁰ Kubálková, Pavla: Konečně! Další sezona snů začíná. Lidové noviny. 02.08.2008, ročník 21, číslo 108, str. 16.

Podobně zní toto spojení i ve výše uvedeném příkladu, tj. tady autor používá kontextovou expresivitu pro zmatení publika.

“V podobě stříbrné busty z konce 15. století, do níž král Vladislav Jagellonský nechal vložit Václavovu čelist, hledíme do tváře ideálního panovníka české země: mladého muže s pěstěným plnovousem a s vlasy spíše delšími, tedy s kadeřemi, které mu splývají až kamsi na ramena.”⁶¹

Poslední citát, který je spojen se sledovaným výrazem, zase vrací frázi do roviny původního významu tohoto vyjádření. Z výše uvedených důvodů můžeme dojít k závěru, že tato fráze ze *Žurnalistického slovníku* Karla Poláčka má v dnešních médiích místy povahu klišé, místy je používána ve svém původním významu.

Fráze *jásot je předčasný* se zachovala v neměnné formě, stačí se podívat na následující ukázky z tisku.

“Tanky se obrátily do protisměru. Velké hurá a jásot je doprovází.”⁶²

V první ukázce je slovo *jásot* použito ve svém základním významu bez vedlejšího kontextu, proto tady nevidíme žádné stopy zneužití nebo expresivity.

“Jásot je to předčasný. Účast Magny, stejně jako německého státu, na záchraně tradiční značky s 25 tisíci pracovníky a tisícičkami dodavatelů, je pouze menším zlem. Spasitelé totiž nejsou charita, především ti ruští.”⁶³

V druhém citátu, naopak, výraz *jásot je předčasný* nabývá dvojjvýznamností a s tím i otřelostí, poté se vrací do podoby, která je zanesená do *Žurnalistického slovníku*. Z tohoto důvodu si dovoluji tvrdit, že je to fráze zneužitá moderní žurnalistikou pro manipulaci s publikem.

⁶¹ Peňás, Jiří: Dobrý král Wenceslav. Týden. 12.01.2009, ročník 16, číslo 2, str. 68.

⁶² Srpen 68: o čem psaly noviny. Šumperský a Jesenický deník. 21.08.2008, ročník 19, číslo 196, str. 2.

⁶³ Záruba, Igor: Opel přežil bitvu, ne válku. E15. 01.06.2009, číslo 385, str. 23.

Podobně to vypadá se spojením *kostky jsou vrženy*, úroveň jeho otřelosti a zneužití je stejně vysoká jako za první republiky a dá se pokládat za dnešní „nákazu“ žurnalistiky.

*“Kostky jsou vrženy, po poslední televizní debatě Baracka Obamy a Johna McCaina vstoupila americká prezidentská kampaň do finále.”*⁶⁴

Hned po přečtení začátku uvedené věty, kde je použita adherentní expresivita, jsou čtenáři napjatí a připravení k „správnému“ chápání článku.

*“Aspoň jsem to zkusil! Kostky jsou vrženy a jedenadvacátého v půl osmé večer se NĚCO stane.”*⁶⁵

*“Kostky jsou vrženy a vítězové semifinále hudební soutěže Eurovision jsou od včerejška známi.”*⁶⁶

V následujících vyjádřeních jsou námi sledované spojení použita převážně pro správné emocionální „nasměrování“ publika, což svědčí o tom, že spojení *kostky jsou vrženy* je dnes jedním z nejoblíbenějších klišé.

Ničemnost je to prostě se dnes používá pro expresivní zabarvenost výroku, tj. tento výraz se posunul z roviny klišé a frází do dvojznačnosti.

*“Kde jinde básník má přímo za povinnost kydnout na takovou ničemnost bahno?”*⁶⁷

*Možná vám nelze poradit, jak se ze svých komplexů vymlátit jinde; možná vám není pomoci; možná vám na svobodě nikdy nedojde, že udeřit vši silou ženu nebo dítě je ničemnost a ubohost...”*⁶⁸

⁶⁴ Anýž, Daniel: Obama vsadil na „Joea installatéta“. Hospodářské noviny. 17.10.2008, str. 8.

⁶⁵ Lidé metropole. Lidové noviny. 15.01.2009, ročník 22, číslo 12, str. 6.

⁶⁶ Hradecký, Jiří: Eurovision vs. Metrovision. Metro. 13.05.2009, číslo 91, str. 11.

⁶⁷ Kremlička, Vít: Sněžana Dimitrova Devět let v pekle. A2 kulturní týdeník. 05.11.2008, ročník 4, číslo 45, str. 28.

⁶⁸ Streichsbier, Roman: Možná vám není pomoci... Mladá fronta Dnes, 02.12.2008, ročník 19, číslo 282, str. 2.

Spojení *otupělost mravní a národní se nás zmocnila, přítel našeho listu nám sděluje, samospasitelná je němčina*, zkoumané v této bakalářské práci, se v dnešních médiích v žádném ztvárnění neobjevují. Toto svědčí o tom, že výše uvedená vyjádření dnes zanikla.

Výrok *zítřek přinese rozhodnutí* je v dnešní žurnalistice hodně populární, což si dovoluujeme tvrdit na základě celkového počtu spojení, která se vyskytla v databázi Anopress. Ale ne vždy je zachován význam, který používá Karel Poláček ve svém *Žurnalistickém slovníku*.

“...Co když zítřek přinese nového Nera nebo Hitlera?,” strachuje se slavný režisér.”⁶⁹

“Dvě pětiny Francouzů se, podle průzkumu veřejného mínění, bojí toho, co jim zítřek přinese .”⁷⁰

“Zástupci města doufají, že zítřek přinese průlom. Jednotlivé ministerské úředníky kvůli obchvatu zatím neobcházeli.”⁷¹

Ve třech výše uvedených příkladech spojení *zítřek přinese rozhodnutí* se nachází na hranici klišé. Na základě toho můžeme tvrdit, že autoři článků a rádiového záznamu ho použili nezáměrně jako frázi.

“Zítřek přinese další události. Jaké? Které z nich budeme sledovat?”⁷²

“Zítřek přinese další události. Zítřka nepřestaneme sledovat, jak se vyvíjí jednání o české vládě.”⁷³

“To podstatné jsme dnes okomentovali, zítřek přinese další události. Přehled o některých z nich má editor Jan Rozkošný.”⁷⁴

⁶⁹ Barillé, Albert: Nepřinese zítřek nového Hitlera? Šíp. 13.11.2008, ročník 4, číslo 267, str. 16.

⁷⁰ Bednář Jan: Sarkozy se vrací k popularitě, Český rozhlas 6, 24.10.2008, čas vysílání 18:36:22.

⁷¹ Půlpan, David: Postavte obchvat. Hned. Mladá fronta Dnes. 15.09.2008, ročník 19, číslo 217, str. 1.

⁷² Drtinová, Daniela: Zítřejší agenda, Události, komentáře. ČT 2. 27.05.2009.

⁷³ Drtinová, Daniela: Zítřejší agenda, Události, komentáře. ČT 2. 06.04.2009.

⁷⁴ Drtinová, Daniela: Zítřejší agenda, Události, komentáře. ČT 2. 03.02.2009.

Tady, naopak, sledovaná vyjádření v pozměněné formě můžeme zařadit do roviny frází. V tomto případě nejde o žádný druh expresivity, ale o prázdnotu tohoto výrazu.

*“I v dnešní nelehké době, kdy spousta firem řeší problémy, které s sebou přináší prohlubující se krize ekonomiky, chápou tyto firmy, že není možné složit ruce do klína a jen čekat, co jim zítřek přinese.”*⁷⁵

Na základě analýzy výše sledovaného výrazu můžeme přijít k závěru. Výraz zítřek přinese rozhodnutí po proměně z období první republiky i dnes většinou zůstává prázdnotou frází.

Spojení železná nutnost káže, zařazené Karlem Poláčkem do *Žurnalistického slovníku* také zaniklo, najdeme ho na příklad v následující větách, které mají již jiný význam.

*“Vytvoření či nalezení vhodného koordinátora je pro evropské společenství železnou nutností.”*⁷⁶

*“V říjnu letošního roku otevře své brány EMO 2009 Milano, ale snaha prodávat a železná nutnost získat zakázky vede řadu výrobců k tomu, že své novinky představují již v průběhu letošního roku.”*⁷⁷

*“To srovnání bohužel vůbec není od věci, jenže Gorbačov byl tlačen jakousi železnou nutností (Rusko nedokázalo držet krok s USDA) a mj. veden i upřímnou snahou humanizovat ruský společenský systém (to bych mu v žádném případě nebral).”*⁷⁸

Ale i přes viditelnou změnu sledovaného výroku můžeme ve spojení železná nutnost najít stopy otřelosti a zneužití s účelem „správného“ nasměrování myšlenek publika.

⁷⁵ For Surfaře 2009 na budoucnost je třeba myslet nyní. *Technika a trh*. 30.01.2009, ročník 17, číslo 1, str. 31.

⁷⁶ Procházka, Miroslav: EU potřebuje koordinaci. *E15*. 13.10.2008, číslo 229, str. 23.

⁷⁷ Ing. Borovan, Petr: Hospodářský útlum nutí výrobce k inovacím. *Technický týdeník*. 24.03.2009, ročník 57, číslo 6, str. 10.

⁷⁸ Doležal, Bohumil: Události: Z posledních dnů. *Neviditelný pes*. 09.02.2009.

Podíváme se také na fráze z Poláčkových románů. Prvním bude spojení *obchody jsou špatné*, a to se dnes v původní podobě neobjevuje, ale frekvence parafráze na toto vyjádření je tolik vysoká, že sledovaný výrok můžeme považovat za frázi.

*„Obchody jdou hrozně špatně. V Orlové je vysoká nezaměstnanost a obrovská konkurence, nájem je také vysoký...“*⁷⁹

Další vyjádření *já nejsem na vaše řeči dělanej a to by člověk pro smích nesměl ani mezi lidi* i přes svoji velkou expresivitu se v dnešních médiích nevyskytuje.

Po analýze frekvence použití a významové proměny vybraných výrazu ze *Žurnalistického slovníku* a románů *Muži v ofsajdu* a *Bylo nás pět* Karla Poláčka můžeme dojít ke konkluzi:

1. V dnešních médiích některé fráze z období první republiky zůstaly v neměnné podobě.
2. Druhá část přešla do jiné jazykové roviny.
3. Poslední skupina zanikla a v textech moderní žurnalistiky se vůbec nevyskytuje.

⁷⁹ Vietnamská komunita v regionu. *Noviny Region Havířovo*. 10.02.2009, ročník 12, číslo 7, str. 3.

6. Závěr

V první kapitole se rozebírá pojem „fráze“ v jeho obecném významu a také v takovém, jak s ním zacházel Karel Poláček ve svých dílech. Podle povahy svých děl autor používá frázi s různými účely, při tom kombinuje odlišné jazykové vrstvy v rámci jednoho textu. Na příklad ve svých článcích a *Žurnalistickém slovníku* autor fráze odsuzuje a, dokonce, jak píše v úvodu ke svému slovníku, snaží se je vymýtit. V románech *Muži v ofsajdu* a *Hostinec U Kamenného stolu* Poláček používá frázi pro přesnější popis postav, pro zpřesnění jejich povah a následně pro zdůraznění komiky jejich „měšťáckého“ stylu myšlení. Spisovatel nevynechal v svém díle i komiku dětského jazyka, zejména v románu *Bylo nás pět*, kde mistrovsky zkombinoval dětskou řeč s frázemi ze světa dospělých.

Druhá kapitola je věnována komunikaci v obecném smyslu a také způsobům, jak se dá sdělení během ústní a psané komunikace zneužít. Podle Petra Fidelia existuje jádrová teorie, která se nejvíce uplatňovala v komunistických novinách, zejména v Rudém právu. Komunistická řeč si přivlastňuje „staré“ pojmy a podsouvá jim „nový“, převážně opačný, ale „správný“ význam, takže hlavním nástrojem ovládnutí lidských mas se stává právě jazyk a umění jeho použití, tj. zneužití.

Třetí kapitola probírá manipulační metody v dnešních médiích. Oblíbeným způsobem je využívání či zneužívání víceznačnosti promluvy. První druh manipulace se čtenáři je pozvání do vystoupení nebo publikování odpůrce „nové“ teorie, kde následně pomocí porovnání poměrů stanovisek pro a proti bývají naše správné názory v převaze. Za druhou metodu pokládáme zneužívání nepřesnosti termínu. Poté, co je nepřesnost odstraněna, se objevuje takzvané „definování v kruhu“, což je definování neznámého neznámým. Třetí druh manipulace je emocionální zabarvení myšlenek. Tento způsob si nejvíce oblíbily dnešní české média.

V čtvrté kapitole rozebíráme druhy expresivity českého slova a také pomocí elektronické databáze Anopress provádíme analýzu významové proměny jednotlivých frází ze *Žurnalistického slovníku* a románů Karla Poláčka, a poté se zabýváme jejich moderním chápáním.

V češtině existují tři typy expresivity: inherentní, adherentní a kontextová. Nejvíce nás zajímá adherentní a kontextová expresivita, jejichž stopy se nejčastěji objevují v moderní žurnalistice. První druh spočívá v proměně základního významu slov, která původně žádný náznak expresivity nenesla. Druhý typ expresivity, tj. kontextová expresivita, se zakládá na smíšení dvou různých stylistických vrstev. Konkrétně s tímto druhem expresivity pracuje Karel Poláček ve svých dílech. V případě tohoto typu expresivity nejde o vlastní obsah a formu, ale o způsob, kterým je užití frází spojeno s cizorodostí významové jednotky v rámci celkového kontextu.

Po analýze frází ze *Žurnalistického slovníku* a románů *Muži v ofsajdu* a *Bylo nás pět* přicházíme k výsledku, že některé výrazy z tohoto díla zůstávají v dnešních médiích a jsou požívány jako prázdné, nic neznamající fráze pro lepší manipulaci s publikem. Jsou to vyjádření: „*Což považujeme za nutné veřejnosti sdělit*“, „*Jásot je předčasný*“, „*Kostky jsou vrženy*“, „*Obchody jsou špatné*“, „*Zítřek přinese rozhodnutí*“. Druhý typ spojení se v dnešním tisku, rádiových a televizních záznamech do značné míry proměnil, a proto se nachází na hranici klišé a svého přímého významu. Jsou to následující výrazy: „*Od A do Z je všechno vylháno*“, „*Hledíme ve tvář nejisté budoucnosti*“, „*Železná nutnost káže*“. Poslední skupina námi sledovaných výroků se buď v dnešní žurnalistice vůbec neobjevuje, nebo ztratila svoji frázovitost. Takovými spojeními jsou: „*Algebra je politika*“, „*Bombastické jsou fráze*“, „*Důstojnost naše nám nedovoluje, abychom se snížili k polemice s takovým odpůrcem*“, „*Já nejsem na vaše řeči dělanej*“, „*Ničemnost je to prostě*“, „*Otupělost mravní a národní se nás zmocnila*“, „*Přítel našeho listu nám sděluje*“, „*Samospasitelná je němčina!*“, „*To by člověk pro smích nesměl ani mezi lidi*“.

7. Seznam použité literatury:

Beletrie:

1. Linhartová, Věra: Prostor k rozlišení. Mladá fronta, Praha 1992.
2. Poláček, Karel: Bylo náš pět. Naše vojsko, Praha 1954.
3. Poláček, Karel: Žurnalistický slovník. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998.
4. Poláček, Karel: Sloupek Měšťáci. Tribuna 1924.
5. Poláček, Karel: Muži v ofsajdu. Čs. spisovatel, Praha 1982.
6. Poláček, Karel: Hostinec U kamenného stolu. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998.

Studijní literatura:

1. Besencon, Alain; Furet, Francois: Komunismus a fašismus. ISE – Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2002.
2. Čermák František a kol.: Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. Academia, Praha 1983.
3. Fidelius, Petr: Řeč komunistické moci. Triáda, Praha 1998.
4. Flusser, Vilém: Jazyk a skutečnost. Triáda, Praha 2005.
5. Gilk, Erik: Poetika a kontexty prózy Karla Poláčka. Albert, Boskovice 2005.
6. Hagége, Claude.: Člověk a řeč. Karolinum, Praha 1998.
7. Hájková, Alena: Knížka o Karlu Poláčkovi. Academia, Praha 1999.
8. Hájková, Alena: Komika jako nástroj kritiky maloměšťáctví v díle Karla Poláčka. Academia, Praha 1985.

9. Jirák, Jan a kol.: 10 let českých médiích. Portál, Praha 2005.
10. Kubka, František: Na vlastní oči (kapitola Karel Poláček a jeho smutky). Čs. spisovatel, Praha 1959.
11. O Karlu Poláčkovi a jiných 2. Rychnov nad Kněžnou. Květen 1995.
12. Pátečníci a Karel Poláček, sborník příspěvku ze symposia, Rychnov nad Kněžnou, květen 2001.
13. Ruß-Mohn, Stephan; Bakičová, Jana: Žurnalistika. Komplexní průvodce praktickou žurnalistikou. Grada Publishing, Praha 2005.
14. Sloučková, Danica: Využívání a zneužívání jazyka. Příspěvek k problematice metodologie společenských věd.
15. Svobodová, Hana: Karel Poláček nezemřel. Rychnov nad Kněžnou, Boskovice 2000.
16. Škvorecký, Josef; Kocourek, Vítězslav: Karel Poláček. Okresní knihovna v Rychnově nad Kněžnou, 1967.
17. Thompson, John B.: Média a modernita. Karolinum, Praha 2004.
18. Zima, Jaroslav: Expresivita slov v současné češtině. Rozpravy Československé akademie věd. Nakladatelství Československé akademie věd, Sešit 16, Ročník 71, Praha 1961.
19. Луман, Никлас: Реальность массмедиа. Праксис, Москва 2005.
20. Марр, Николай Яковлевич: Избранные труды. Москва-Ленинград, 1936.

Ostatní:

1. Databáze Anopress
2. www.wikipedia.com